

תורת אמן

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה לה: עניית אמן אחר ברכת גוי וקטן

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה לה: עניית אמן אחר ברכת גוי וקטן

*

רקע

סוגייתנו עוסקת בעניית אמן אחר ברכה של גוי ושל קטן, ודנה אם ענייה זו מחויבת, אסורה או חסרת משמעות.

מקורות

- א. גמ' נג: "בא להם יין וכו'... אבל בעידן מפטרייהו עונין"
- ב. תלמידי רבינו יונה מ. ד"ה כל, "עונין אמן אחר ישראל המברך..."
רא"ש סי' ה ד"ה מתני', "ועונין אמן..."
טור סי' רטו, "עונין אמן אחר ישראל המברך... אין עונין אחריו אמן"
- ג. רש"י ד"ה אבל בעידן מפטרייהו
רא"ש סוף סי' ה, "תניא אחר הכל עונין אמן..."
רא"ה ד"ה תניא אחר הכל
- ד. רמב"ם הל' ברכות פ"א הל' יג, טו
- ה. שו"ע סי' רטו סע' ב-ד, ומשנה ברורה

טור סי' רטו, "עונין אמן אחר ישראל המברך... אין עונין אחריו אמן"

עונין אמן אחר ישראל המברך אף על פי שלא שמע כל הברכה אלא הזכרת השם, ומוקמינן לה כשלא אכל אבל אם אכל ונתחייב בברכה אינו יוצא עד שישמע כל הברכה. ואין עונין אמן אחר כותי המברך עד שישמע כל הברכה מפיו, דשמא כוונתו לעבודה זרה, אבל כששומע כל הברכה מוכיח שאין כוונתו לעבודה זרה. וגוי עונין אחריו אף על פי שלא שמע כל הברכה, והכי איתא בירושלמי [פ"ח ה"ח (ב.ס)]: גוי שבירך השם עונין אחריו אמן, כותי אין עונין אחריו אמן, לפי שאין דרך הנכרי לכוין השם לעבודה זרה. וזה מיירי כשלא שמע כל הברכה כיון שאמר שאין עונין אחר הכותי. ויראה דעונין דקאמר לאו חיובא קאמר, אלא קא משמע לן דאין עונין אמן אחר הכותי, אבל הרמב"ם ז"ל כתב: השומע אחד מישאל מברך אחת מכל הברכות, אף על פי שלא שמע כולה מתחלתה ועד סופה, אף על פי שאינו חייב באותה ברכה, חייב לענות אחריו אמן, ואם היה המברך מין או כותי או גוי או תינוק המתלמד או שהיה גדול ושינה ממטבע הברכות אין עונין אחריו אמן.

רא"ה ד"ה תניא אחר הכל

תניא אחר הכל עונין אמן חוץ מתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשוין והני מילי בעידנא דקא מגמרי להו אבל בעידנא דמיפטרינהו עונין, הנכון בזה כמו שפירש ר"ש ז"ל [ד"ה אבל בעידן] בעידנא דאמרי הפטרה, ואשמעינן דאף על גב דקטן הוא, כיון דתקון רבנן הכי דקטן מפטיר שפיר חזי לענות בתרייהו אמן. ואיכא דמפרש דמיפטרי עצמן מברכה.

הסבר הסוגיה

עונין אמן אחר ישראל המברך, ואין עונין אמן אחר כותי המברך עד שישמע כל הברכה כולה. [גמ' נא:]

המשנה מחלקת בין ישראל שחובה לענות אמן על ברכתו אפילו כשאין שומעים את כל הברכה¹, לבין כותי שחוששים שמא מברך להר גריזים ועונים אמן רק כששומעים את כל ברכתו. נחלקו הראשונים אם עונים אמן אחר גוי. רבינו יונה [מ. ד"ה כל] סובר שברכת גוי הרי היא כברכת כותי, והשומע מפייהם את כל הברכה רשאי לענות אחריהם אמן. הטור [סי' רטו] מדייק מהירושלמי שמותר לענות אמן אחר גוי אפילו ללא שמיעת כל הברכה. הרמב"ם [הל' ברכות פ"א הי"ג] פוסק שאין עונים אמן אחר גוי ואחר כותי, ומשמע מדבריו, שאין עונים אפילו כששומעים את כל הברכה.

לדעת רבינו יונה והטור מותר לענות אמן אחר ברכה של כל אדם המברך את ה', והמחלוקת ביניהם היא אם חוששים שמא הכותי והגוי בירכו לעבודה זרה. רבינו יונה סובר שיש חשש שמא הכותי והגוי בירכו לעבודה זרה, ולכן אין עונים אמן כששומעים חצי ברכה, אך כששומעים מפייהם את כל הברכה אין מקום לחשש ומותר לענות על ברכתם. הטור סובר שאין דרכו של גוי לכוון את השם לעבודה זרה, ולכן מותר לענות אמן אחר ברכתו אפילו כשאינו שומע כל הברכה.

הרמב"ם, כנראה, חולק על דעתם מכל וכל, ולדעתו אמירת אמן שייכת רק ב"חפצא של ברכה", ואינה שייכת בברכה של גוי. המשנה סוברת שכותים גרי אמת, וברכתם ברכה, ולכן עונים אמן כששומעים מהם את כל הברכה ויודעים שלא בירכו להר גריזים. להלכה כותים הם כגוים לכל דבר, וברכתם אינה ברכה, ולכן אין אומרים אמן אפילו כששומע מפייהם ברכה שלמה [ההבדל בין המשנה לבין פסק ההלכה מפורש בפירוש המשנה לרמב"ם (פ"ח ה"ח)].

ניתן לדייק הבנה זו מלשון הרמב"ם. בהלכה יג כותב הרמב"ם: "ואם היה המברך גוי או מין או כותי או תינוק המתלמד או שהיה גדול ושינה ממטבע הברכה אין עונין אחריהן אמן". בהלכה טו כותב הרמב"ם: "כל המברך ברכה שאינה צריכה הרי זה נושא שם שמים לשוא... ואסור לענות אחריו אמן... התינוקות מלמדין אותן הברכות... ואין עונין אחריהן אמן". גוי, מין, כותי, קטן וגדול המשנה את המטבע, ברכתם אינה ברכה, ואין עונים אחריהם אמן. אין כאן איסור אלא קביעה: כיוון שברכתם אינה ברכה, אף האמן אינו אמן, ואין לאומרו סתם. המברך ברכה שאינה צריכה ברכתו ברכה, אלא שהוא נושא שם שמים לשוא, ולכן אסור לענות אחר ברכתו, ולהשתתף באיסור.

¹ בתלמידי רבינו יונה [מ. ד"ה כל] וברא"ש [סי' ה] מבואר שעונים אמן רק אם שומעים את הזכרת השם, אך מדברי רש"י [נא: ד"ה עונין אמן] והרמב"ם [פ"א הי"ג] משמע שמספיק לשמוע את חתימת הברכה כדי לענות אמן. דברי תלמידי רבינו יונה והרא"ש קשים, שהרי בבית הכנסת שבאלכסנדריה ענו אמן למרות שלא שמעו הזכרת השם [סוכה נא:]. עיין במשנה ברורה [סי' רטו סק"ו] ובביאור הלכה [שם ד"ה שלא] המתמודד עם שאלה זו.

אחר הכל עונין אמן חוץ מתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשוין. [גמ' נג:]

הגמ' אומרת שאין עונין אמן אחר תינוקות של בית רבן, "אבל בעידן מפטרייהו עונין". נחלקו הראשונים מהו "בעידן מפטרייהו": רש"י [ד"ה אבל בעידן] מפרש: "כשאומרים ההפטרה ומברכים בתורה ובנביא עונין אחריהן אמן". הרא"ש [סי' ה] מביא פירוש של הראב"ד, שעונים אמן כשהם מברכים ברכה נצרכת, אבל כשהם מברכים ללימוד אין עונין אחריהן אמן [וכך סובר גם הרמב"ם (פ"א ה"א)]. הרא"ש מביא "יש מפרשים" ש"בעידן מפטרייהו" הוא בזמן שהם סיימו את הלימוד, והם נפטרים לביתם ואומרים קדיש, ועונים עליו אמן.

שיטת הראב"ד היא שברכה להתלמד אינה ברכה, ואין לומר אחריה אמן. ברכה שקטן מברך לצורך היא ברכה, שהרי הוא מקיים בברכה זו מצות חינוך. שיטת רש"י היא, שברכה של קטן אינה ברכה, שהרי הוא אינו חייב במצוות ומצות חינוך מוטלת על האב ולא על הקטן [כך מפורש ברש"י (מת. ד"ה עד שיאכל כזית דגן)]. קטן רשאי לקרוא בתורה ולהפטיר, ולכן ברכה זו היא ברכה גמורה ועונים אחריה אמן. ה"יש מפרשים" שברא"ש סוברים שברכה ללא חיוב אינה ברכה, ולכן ברכת קטן אינה ברכה ואין עונים אחריה אמן. חלות הקדיש אינה תלויה בחיוב אמירתו, ולכן אף לקדיש של קטן יש תוקף, ועונים אמן אחר קדיש שלו².

סיכום

נחלקו הראשונים אם ברכה של גוי היא ברכה ועונים אחריה אמן. רבינו יונה והטור סוברים שהיא ברכה, וכשאינן חשש שמברך לעבודה זרה - עונים אמן, הרמב"ם סובר שאינה ברכה ואין עונים אחריה אמן.

נחלקו הראשונים אם ברכה של קטן היא ברכה ועונים אחריה אמן. רש"י סובר שאינה ברכה ואין עונים אחריה אמן, הרמב"ם והראב"ד סוברים שהיא ברכה ועונים אחריה אמן. הרא"ש מביא יש מפרשים שברכת קטן אינה ברכה, אך לקדיש שלו יש תוקף ועונים אחריו אמן.

הלכה

השו"ע [סי' רטו סע' ב] פוסק שאין עונים אמן על ברכה של אפיקורס, כותי וגדול ששינה ממשבע הברכות, ומשמע מלשונו שאין עונים כלל, אפילו כששמע את כל הברכה [משנ"ב סק"י]. הרמ"א פוסק שעונים אמן כששומעים עובד כוכבים המברך את כל הברכה.

השו"ע [שם סע' ג] פוסק שעונים אמן על ברכה שקטן מברך לפטור את עצמו, כיוון שהוא בן חינוך. ומדייק הפרי מגדים [מובא במשנ"ב סקט"ז], שאין עונים אמן על ברכה של קטן שלא הגיע לחינוך.

² לפי הבנה זו, קטן, וכנראה גם אשה, יכולים להוציא את הציבור גם בקדישים שבתפילה. עיין בשו"ת תורה לשמה של הבן איש חי [סי' כז], שקדיש שבתפילה הוא חובה, ואשה שאינה מחוייבת אינה מוציאה את הרבים ידי חובתם.